

**Vraag 1 en 13:**

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot het ethiekonderwijs, komen in het eerste jaar aan bod op uw hogeschool?*

Bij de meeste hogescholen wordt in het eerste jaar van de opleiding besproken wat ethiek is, wat het doel ervan is en wat het belang ervan is. Tevens worden begrippen als moraal, zingeving, autonomie, afhankelijkheid, verantwoordelijkheid en recht behandeld. Verder besteedt de meerderheid van de hogescholen aandacht aan de verschillende ethische stromingen. Ook wordt er aandacht besteed aan ethische aspecten van zorg voor specifieke doelgroepen, die in een blok aan bod komen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van ethische stappenplannen.

Een enkele hogeschool besteedt aandacht aan de beroepscode en het beroepsprofiel, net als aan medische beroepsethiek en het verschil met verpleegkundige beroepsethiek. Ook besteedt nog een enkele hogeschool aandacht aan de omgang met ethiek, herkenning van morele aspecten, reflectie op het eigen normen en waarden patroon en reflectie op beroepssituaties worden behandeld. Bij sommige hogescholen wordt ethiek integraal opgenomen binnen de competenties en bij twee hogescholen komt ethiek niet duidelijk aan bod in het eerste jaar van de opleiding.

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot ethiekonderwijs, zouden in het eerste jaar aan bod moeten komen op uw hogeschool?*

De meeste hogescholen zouden in het eerste jaar aandacht willen besteden aan de basisbegrippen en basiskennis van ethiek. Daarnaast zouden de meeste hogescholen normen en waarden en het bewustzijn daarvan willen behandelen en stimuleren. In het onderwijs willen de meeste hogescholen gebruik maken van ethische theorieën en ethische stappenplannen, om met name aan het eind van het eerste jaar studenten competent te achten in het herkennen van morele vragen en dilemma's. Ook geeft een enkele hogeschool aan dat het belangrijk is als er een vertaalslag wordt gemaakt naar hele praktische situaties, voorbeelden hiervan zijn: wat het betekent om een voorbeeldrol te hebben, hoe om te gaan met (te hoge) werkdruk, valkuilen van betrokkenheid en hoe de juiste afstand te bewaren. Verder wil een enkele hogeschool dat ethiek geïntegreerd gegeven moet worden, praktijkopdrachten moeten gekoppeld worden aan ethiek in bijvoorbeeld werkcolleges. Een enkele hogeschool zou meer aandacht willen besteden aan ethiek gericht op de zorgcategorie die in dat blok aan bod komt.

Uit de antwoorden van de teruggekregen vragenlijsten, vanuit het eerste jaar van de opleiding, kunnen de volgende punten geconcludeerd worden: de meeste hogescholen geven aan dat het gewenst is om in het eerste jaar van de opleiding de basisbegrippen en basiskennis van ethiek, ethische theorieën en ethische stappenplannen te bespreken. Dit komt overeen met wat er nu, op de meeste hogescholen, aan ethiekonderwijs gegeven wordt in het eerste jaar van de opleiding. Een opvallende conclusie die getrokken kan worden is dat hogescholen aangeven dat ze, in het eerste jaar van de opleiding, het ethiekonderwijs meer geïntegreerd willen geven, praktijkopdrachten moeten gekoppeld worden aan ethiek in bijvoorbeeld werkcolleges. Dit wordt op nu nog niet gedaan.

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot het ethiekonderwijs, komen in het tweede jaar aan bod op uw hogeschool?*

In het tweede jaar van de opleiding wordt de meeste aandacht besteed aan de verdieping van ethiek. Een enkele hogeschool behandelt in het tweede jaar nog de basisethiek met de onderwerpen van het eerste jaar. Verder wordt er veel aandacht besteed aan de verschillende ethische stromingen en visies. Ook wordt er veel aandacht besteed aan het moreel beraad, waarin ethische discussie, ethisch overleg en het ethische redeneren centraal staan. De vraag 'moet alles wat kan?' staat centraal en er wordt aandacht besteed aan de vraag wat 'goed' is en wie dit bepaalt. Daarnaast komen onderwerpen uit de medische ethiek naar voren, zoals euthanasie en abortus. Verder wordt er

aandacht besteed aan de beroepscode en de verhouding van ethiek met levensbeschouwing en de verschillende culturen.

Een enkele hogeschool benadrukt in het tweede jaar de geschiedenis van het denken over deugden, normen, waarden en (mensen) rechten van de oudheid tot nu en de geschiedenis van de verpleegkunde. Bij sommige hogescholen wordt ethiek integraal opgenomen binnen de competenties en bij twee hogescholen komt ethiek niet duidelijk aan bod in het tweede jaar van de opleiding.

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot ethiekonderwijs, zouden in het tweede jaar aan bod moeten komen op uw hogeschool?*

De meeste hogescholen geven aan dat in het tweede jaar met name het herkennen van ethische dilemma's en het ethisch kunnen redeneren aan bod moeten komen. Daarnaast zou er aandacht moeten worden besteed aan het moreel beraad, waarin ethische discussies en ethisch overleg centraal staan. De meeste hogescholen geven daarbij aan onderwijs in ethische stromingen te willen geven. Ook aandacht voor specifieke ethische problemen gericht op een zorgcategorie worden door enkele hogescholen genoemd. Er wordt met name aangegeven om vertaalslagen te maken van een praktijksituatie die de student heeft meegemaakt. Verder moet er, volgens enkele hogescholen, nagedacht worden over de vraag 'moet alles wat kan?' en over de vraag wat 'goed' is en wie dit bepaalt.

Er kan uit de antwoorden van de teruggekregen vragenlijsten, vanuit het tweede jaar van de opleiding, geconcludeerd worden dat het ethiekonderwijs dat op dit moment gegeven wordt vrijwel overeenkomt met het gewenste ethiekonderwijs dat gegeven moet worden. Zo geven de meeste hogescholen aan dat met name het herkennen van ethische dilemma's en het ethisch kunnen redeneren aan bod moeten komen. Daarnaast zou er aandacht moeten worden besteed aan het moreel beraad, waarin ethische discussies en ethisch overleg centraal staan. Uit de antwoorden van de teruggekregen vragenlijsten, over hoe het ethiekonderwijs nu gegeven wordt, blijkt dat deze punten al aan bod komen in het tweede jaar. Ook wordt er nagedacht over de vraag 'moet alles wat kan?' en over de vraag wat 'goed' is en wie dit bepaalt. Het verschil is dat de hogescholen aangeven dat er vertaalslagen gemaakt moeten worden in het ethiekonderwijs van praktijksituaties die de student heeft meegemaakt.

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot het ethiekonderwijs, komen in het derde jaar aan bod op uw hogeschool?*

Bij de meeste hogescholen wordt in het derde jaar van de opleiding de nadruk gelegd op het opzetten van moreel beraad en het voeren van morele en ethische discussies. Ook wordt er aandacht besteed aan het herkennen en benoemen van morele dilemma's in de praktijksituaties. Tevens wordt er aandacht besteed aan het beargumenteren van de eigen visie. Ook wordt de nadruk gelegd op de persoonlijke ervaring van de student, bijvoorbeeld vanuit de stages. Verder komt het werken met stappenplannen aan bod.

Dan is er nog een enkele hogeschool die aandacht besteed aan de presentiebenadering en verdere verdieping van de basisstof en begrippen uit jaar 1 en 2. Er wordt bij een enkele hogeschool aandacht besteed aan juridische kaders of wetten, zoals het tuchtrecht. Ook wordt er bij een enkele hogeschool aandacht besteed aan de geschiedenis van het ideaalbeeld van de verpleegkundige. Een aantal hogescholen heeft het ethiekonderwijs in het derde jaar nog in ontwikkeling of integraal opgenomen in de competenties. Daarnaast komt bij een enkele hogeschool het ethiekonderwijs niet duidelijk aan bod.

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot ethiekonderwijs, zouden in het derde jaar aan bod moeten komen op uw hogeschool?*

In het derde jaar van de opleiding zou, vanuit de antwoorden van de teruggekregen vragenlijsten, de nadruk volgens de meeste hogescholen moeten liggen op het hanteren van ethische vraagstukken en het voeren van moreel beraad hierover.

Daarnaast zouden de meeste hogescholen onderwijs willen geven in de verschillende ethische theorieën en het gebruik van stappenplannen om een ethisch dilemma te kunnen analyseren.

Onderwerpen die in het derde jaar aan bod zou moeten komen volgens enkele hogescholen zijn onder andere het levenseinde en euthanasie. Eén hogeschool geeft aan dat het goed is om juridische kaders of wetten, zoals het tuchtrecht aan bod te laten komen, maar ook ethiek op beleidsniveau en bedrijfsethiek. Eén hogeschool vindt het belangrijk dat de geschiedenis van het ideaalbeeld van de verpleegkundige wordt behandeld.

Vanuit het derde jaar van de opleiding kan worden geconcludeerd dat het gewenste ethiekonderwijs in dit jaar, net als het tweede jaar van de opleiding, vrijwel overeenkomt met wat er op dit moment aan ethiekonderwijs gegeven wordt. In het derde jaar ligt, volgens de hogescholen, vooral de nadruk op het opzetten van moreel beraad en het voeren van morele en ethische discussies. Daarnaast ligt de nadruk op de verschillende ethische theorieën en het gebruik van stappenplannen om een ethisch dilemma te kunnen analyseren. Ook is het gewenst dat in het derde jaar een verdieping komt van de basisstof van ethiek en ethische begrippen uit jaar 1 en 2. Wat opvalt is dat het gewenst is om, in het derde jaar van de opleiding, medische begrippen te bespreken zoals vragen rondom het levenseinde en euthanasie. Dit wordt, zoals aangegeven door de hogescholen, nu niet gedaan.

*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot het ethiekonderwijs, komen in het vierde jaar aan bod op uw hogeschool?*

In het vierde jaar van de opleiding komt het ethiekonderwijs het minst aan bod. Bij de meeste hogescholen komt het ethiekonderwijs niet duidelijk aan bod of is het ethiekonderwijs nog in ontwikkeling. Daarbij wordt bij een aantal hogescholen een eigen invulling, van het ethiekonderwijs, door de studenten verwacht. De hogescholen die wel specifiek aandacht besteden, besteden aandacht aan de verschillende theorieën en stromingen, moreel beraad en het ethische stappenplan.

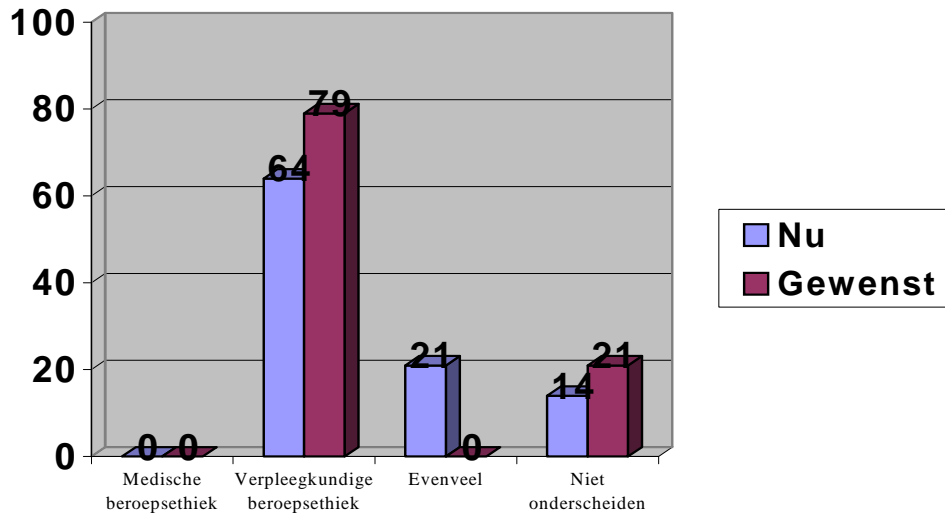
*Welke inhoudelijke onderwerpen, met betrekking tot ethiekonderwijs, zouden in het vierde jaar aan bod moeten komen op uw hogeschool?*

In het vierde jaar van de opleiding vinden de meeste hogescholen dat er geen ethiek aan bod moet komen. De hogescholen die wel vinden dat het ethiekonderwijs in het vierde jaar aan bod moet komen, geven aan dat er met name verdere verdieping in de ethiek moet plaatsvinden door middel van het behandelen van verschillende benaderwijzen en methodes om ethisch te kunnen beslissen. Daarnaast geven een aantal hogescholen aan in het vierde jaar moreel beraad te willen voeren, zodat de student beargumenteerd, via een stappenplan, een standpunt kan innemen en zo een ethisch vraagstuk kan hanteren. Er is één hogeschool die aangeeft dat hoe verder de student in de opleiding is, hoe meer gebruik gemaakt kan worden van de praktijkervaring. Dit bevordert de diepgang van het ethiekonderwijs. Opvallend is dat één hogeschool aangaf implementatie en onderzoek met betrekking tot ethiek in het vierde jaar aan bod te willen laten komen.

Uit de antwoorden van de teruggekregen vragenlijsten, vanuit het vierde jaar van de opleiding, kunnen de volgende punten geconcludeerd worden: het is volgens de meeste hogescholen niet nodig dat, in het vierde jaar van de opleiding, het ethiekonderwijs aan bod komt. Een aantal hogescholen verwacht in dit jaar een eigen invulling van het ethiekonderwijs door studenten. Opvallend is dat één hogeschool aangeeft implementatie en onderzoek met betrekking tot ethiek in het vierde jaar aan bod te willen laten komen.

**Vraag 2 en 14:**

*Wat is, binnen deze inhoudelijke onderwerpen, de verhouding tussen de medische beroepsethiek en de verpleegkundige beroepsethiek? En wat zou deze verhouding moeten zijn?*

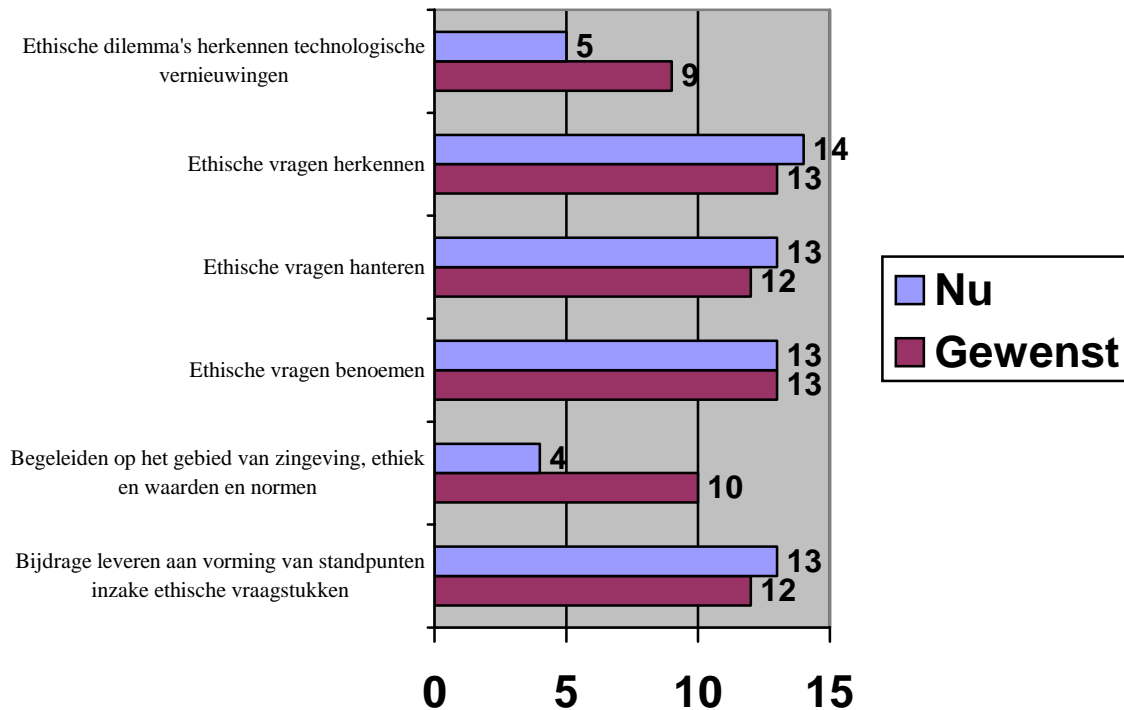


*Tabel 1: Verhouding tussen de medische en de verpleegkundige beroepsethiek.*

Uit tabel 1 kunnen de volgende conclusies worden getrokken. Het meeste (64%) ethiekonderwijs dat op de hogescholen gegeven wordt is verpleegkundige beroepsethiek. Voor 79% van de hogescholen is het gewenste resultaat om alleen verpleegkundige beroepsethiek te geven. Bij 14% van de hogescholen wordt medische en verpleegkundige beroepsethiek momenteel alleen niet onderscheiden. Hiervan is dus niet te zeggen hoeveel procent verpleegkundige en hoeveel procent medische beroepsethiek gegeven wordt. Momenteel geeft 21% van de hogescholen aan dat verpleegkundige en medische beroepsethiek evenveel aan bod komt in het onderwijs. Opvallend daarbij is dat er wordt aangegeven dat niemand van de hogescholen dit echter wenst.

**Vraag 3 en 15:**

*Op welke, te behalen competentie(s), met betrekking tot de verpleegkundige beroepsethiek, wordt de nadruk gelegd tijdens de opleiding? En op welke competentie(s) zou de nadruk gelegd moeten worden?*



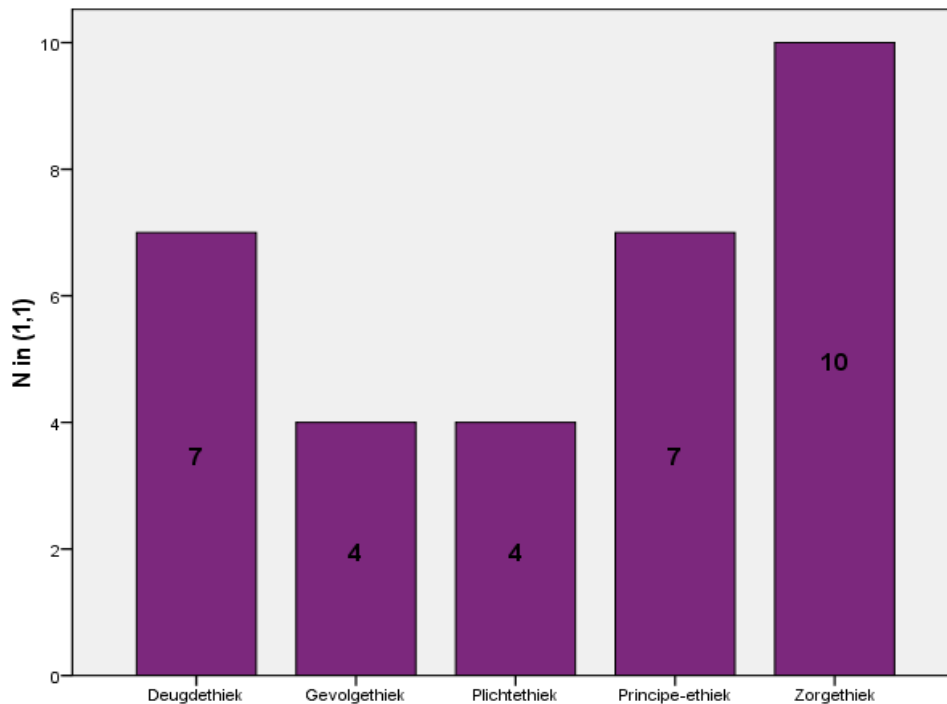
*Tabel 2: De te behalen competentie(s), met betrekking tot de verpleegkundige beroepsethiek.*

Uit tabel 2 is te concluderen dat op alle competenties de nadruk wordt gelegd. Echter vanuit de antwoorden op de teruggekomen vragenlijsten is te concluderen dat de hogescholen aangeven niet, tegelijkertijd, de nadruk te leggen op alle, in tabel 2 genoemde, te behalen competenties. Dit in tegenstelling tot het beroepsprofiel dat stelt dat de verpleegkundige competent moet zijn op alle competenties met betrekking tot de verpleegkundige beroepsethiek.

Op de competentie 'ethische vragen herkennen' wordt op de meeste hogescholen echter de meeste nadruk gelegd. Opmerkelijk is dat er een aantal competenties zijn waarvan wordt gewenst dat ze meer gebruikt mogen worden. Dit zijn de competenties: 'ethische dilemma's herkennen die voortvloeien uit de toepassing van technologische vernieuwingen' en 'begeleiden op het gebied van zingeving, ethiek en waarden en normen'.

#### Vraag 4 en 16:

Op welke theorie wordt het ethiekonderwijs op uw hogeschool gebaseerd? En wat vindt u van de theorie waarop het ethiekonderwijs, op uw hogeschool, wordt gebaseerd?



Tabel 3: Theorieën om het ethiekonderwijs op te baseren.

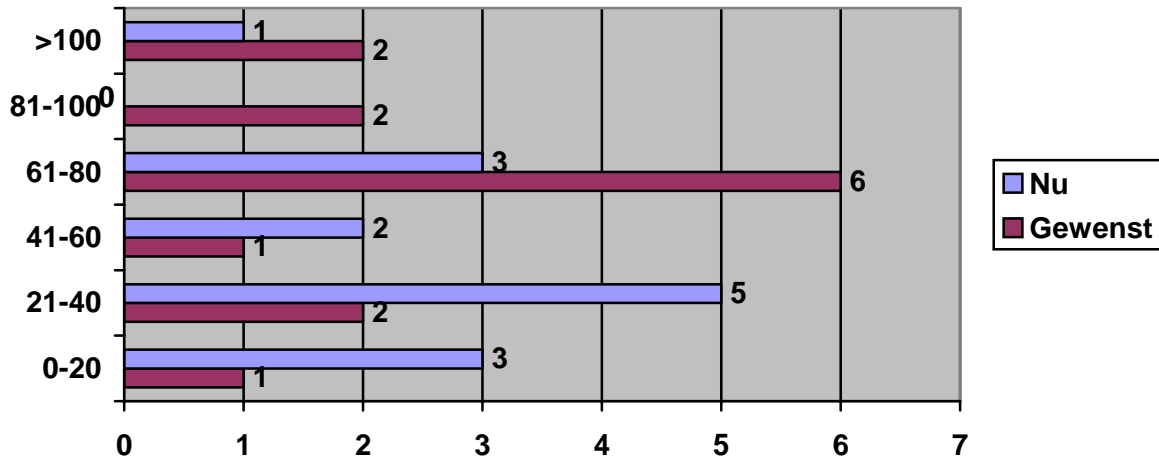
In tabel 3 is te zien dat tien van de hogescholen het ethiekonderwijs baseren op de theorie zorgethiek. Zeven van de hogescholen baseren het ethiekonderwijs op de theorie deugdethiek, zeven op de theorie principe-ethiek, vier hogescholen op de theorie gevolgethiek en nog eens vier hogescholen baseren het ethiekonderwijs op de theorie plichtethiek. Deze tabel geeft een vertekend beeld van de theorie waarop het ethiekonderwijs gebaseerd wordt, vanwege het feit dat er meerdere antwoorden mogelijk waren. Wel kan geconcludeerd worden dat het ethiekonderwijs het meest wordt gebaseerd op de theorie zorgethiek.

Er was ook een mogelijkheid om aan te geven op welke andere (niet genoemde) theorieën het ethiekonderwijs gebaseerd werd. Hierbij werden nog twee andere theorieën of visies genoemd, te weten vanuit de visie 'skilled companionship' en vanuit de theorie 'verantwoordelijkheidsethiek'. Daarbij gaf één hogeschool aan dat alle theorieën waardevolle elementen hebben, maar dat geen van alle theorieën voldoen als omvattende theorie waarmee in elke situatie tot een juiste beoordeling gekomen kan worden.

Er kunnen een aantal punten geconcludeerd worden. Een aantal hogescholen geven aan 'dat ethiek belicht zou moeten worden vanuit verschillende theoretische benaderingen'. Dit is vooral belangrijk om 'studenten een keuze en breedheid van denken te bieden' en 'de vorming van de verpleegkundige zelf'. Daarnaast zijn er een aantal ethiekdocenten die zich kunnen vinden in de theorie waarop het ethiekonderwijs op hun hogeschool wordt gebaseerd. Redenen hiervoor zijn onder andere dat 'de theorie goede mogelijkheden geeft om vanuit de concrete beroepspraktijk naar de morele dimensie van zorg te kijken' en dat 'de theorie de verpleegkundige beroepsethiek van binnenuit verheldert'.

**Vraag 5 en 17:**

*Hoeveel uur omvat het ethiekonderwijs, in de gehele opleiding, op uw hogeschool? En hoeveel uur zou het ethiekonderwijs moeten omvatten?*



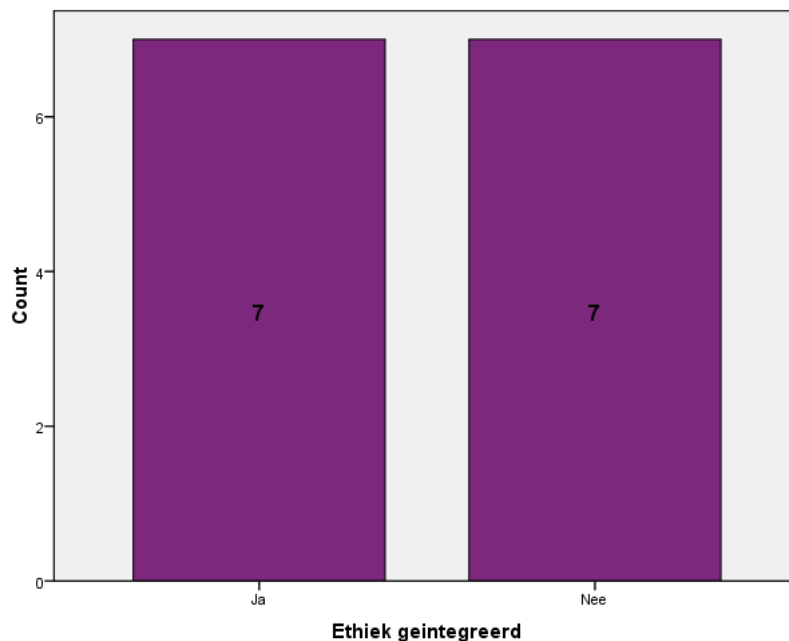
*Tabel 4: Uren van het ethiekonderwijs.*

Op dit moment wordt er variërend tussen de 0 en meer dan 100 uur ethiekonderwijs gegeven. Het meeste aantal uren dat ethiekonderwijs gegeven wordt is tussen de 21 en 40 uur in de vier jaar van de opleiding. Het gewenste aantal uren voor ethiekonderwijs ligt tussen de 61 en 80 uur voor de gehele opleiding.

Er wordt op dit moment te weinig uren ethiekonderwijs gegeven dan dat de hogescholen zouden willen. Op dit moment wordt er, omgerekend, 5 tot 10 uur ethiekonderwijs per jaar gedoceerd. Dit vinden de meeste hogescholen te weinig en zij zouden naar gemiddeld 15 tot 20 uur ethiekonderwijs per jaar willen.

### Vraag 6 en 18:

Wordt het vak ethiek geïntegreerd gegeven op uw hogeschool? En zou het vak ethiek geïntegreerd gegeven moeten worden?



Tabel 5: Wordt het vak ethiek geïntegreerd gegeven?

In tabel 5 is te zien dat zeven hogescholen aangeven dat ethiek apart gegeven moet worden en dat ook zeven hogescholen aangeven dat ethiek geïntegreerd gegeven moet worden. Bij drie hogescholen waar ethiek geïntegreerd wordt gegeven, is in de teruggekomen vragenlijsten ook aangegeven dat ethiek apart wordt gegeven. Dat brengt het aantal hogescholen dat ethiek apart geeft op tien.

Ethiek wordt geïntegreerd, zoals aangegeven door de hogescholen, met onder andere het vak recht gegeven. Ook wordt ethiek geïntegreerd binnen studieloopbaanbegeleiding of wordt ethiek aangeboden via het probleem gestuurd onderwijs.

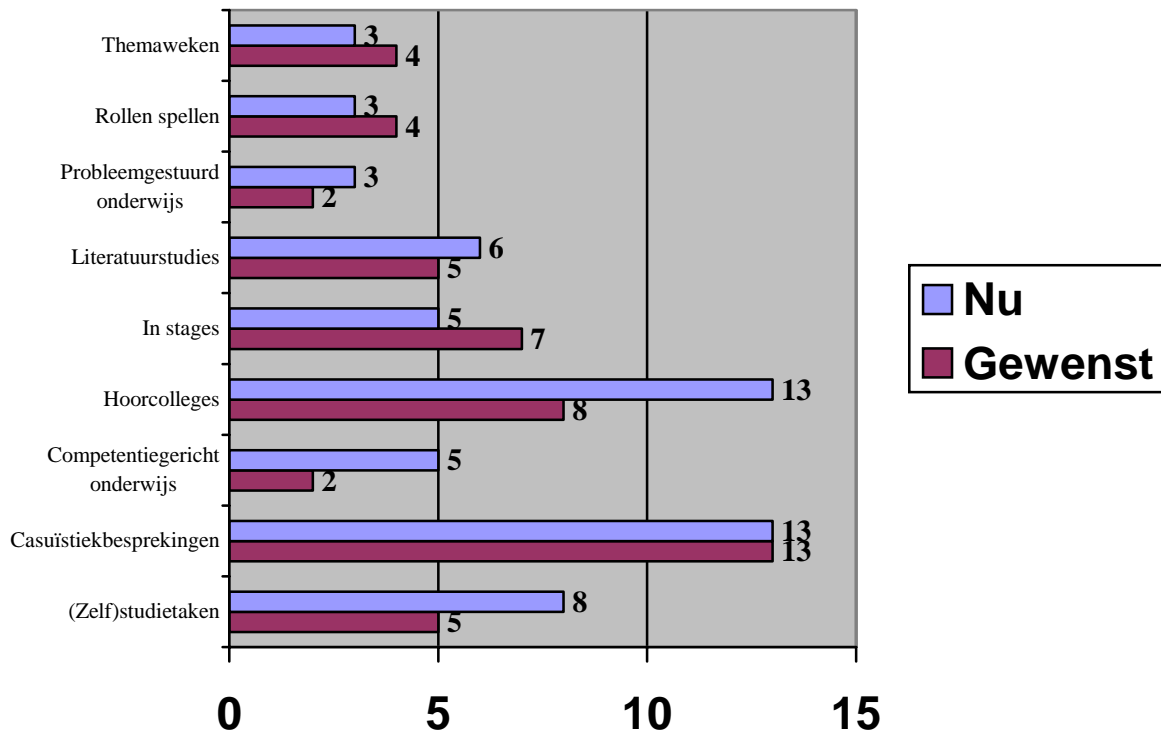
Er worden verschillende redenen genoemd om ethiek geïntegreerd te geven. Een reden is bijvoorbeeld 'omdat ethiek context en praktijkgebonden zou moeten zijn' en dat 'ethiek niet losstaat van andere zaken' of 'omdat het een integraal aspect is van de beroepsuitoefening, moraal en ethiek zijn in principe overal van belang en daarom het niet als apart domein worden gezien'.

Ook worden er redenen genoemd om ethiek niet te integreren met andere vakken, onder andere 'omdat het zeker voor eerste- en tweedejaars studenten al lastig genoeg is om de morele kant van de zorg te kunnen zien, zonder rekening te hoeven houden met andere taken/rollen'. Of 'omdat voor goed ethiekonderwijs ook onderwijsvormen nodig zijn die het onderwerp als apart onderwerp behandelen'.

Uit deze resultaten is te concluderen dat het vak ethiek zowel geïntegreerd als apart gegeven moet worden.

**Vraag 7 en 19:**

*Wat zijn de onderwijsvormen waarin ethiek gegeven wordt? En wat vindt u de beste onderwijsvormen waarin ethiek gegeven zou moeten worden?*

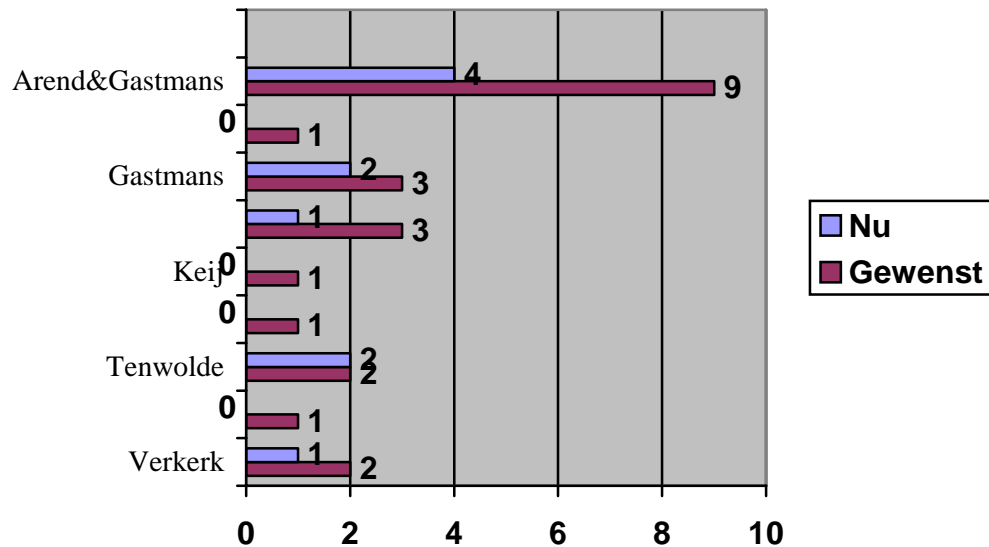


*Tabel 6: De onderwijsvormen waarin ethiek gegeven wordt.*

Op dit moment wordt, zoals in tabel 6 te zien is, voornamelijk gebruik gemaakt van casuïstiekbesprekingen en hoorcolleges om het ethiekonderwijs te doceren. Er wordt van alle, in de vragenlijst genoemde, onderwijsvormen om het ethiekonderwijs te doceren gebruik gemaakt. Van casuïstiekbesprekingen wordt op dit moment net zoveel gebruik gemaakt als dat de hogescholen zouden willen. Dit is dus een gunstige uitslag. Van hoorcolleges, (zelf)studietaken en competentiegericht onderwijs wordt meer gebruik gemaakt dan dat de hogescholen zouden willen. Daarnaast kan geconcludeerd worden dat de hogescholen aangeven meer gebruik te willen maken van het bespreken van praktijksituaties die de student zelf meebrengt vanuit de stage.

### Vraag 8 en 20:

Welke leerboeken worden door de verpleegkundestudenten gebruikt binnen het ethiekonderwijs? En welke leerboeken vindt u waardevol en zouden door de verpleegkundestudenten gebruikt moeten worden binnen het ethiekonderwijs?



Tabel 7: Leerboeken voor het ethiekonderwijs.

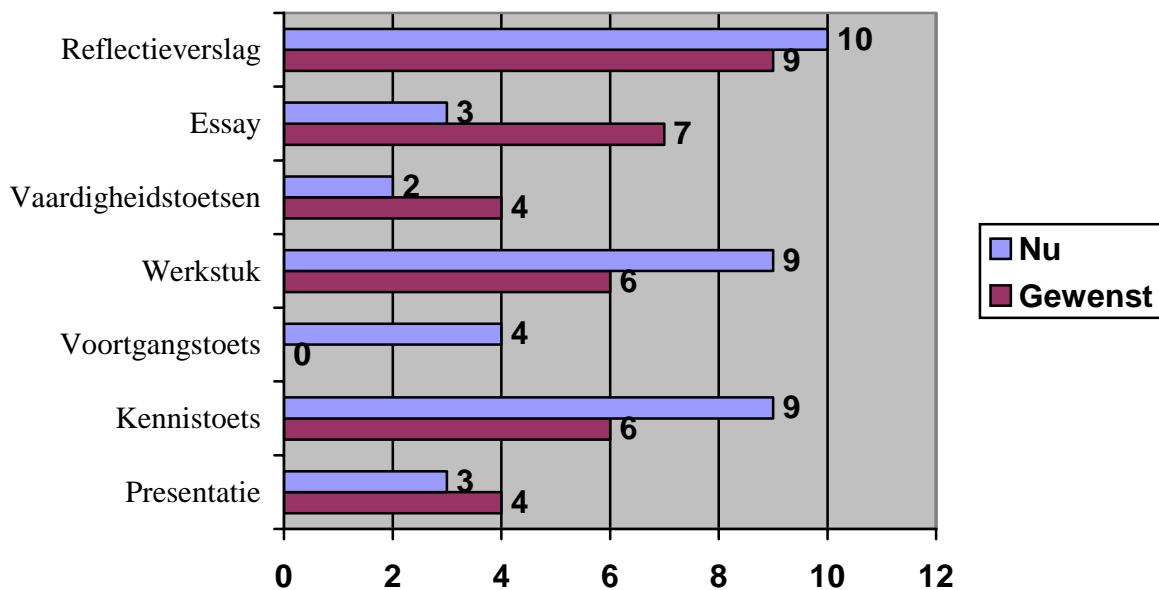
Uit tabel 7 blijkt dat het boek van Arend & Gastmans, 'Ethisch zorgverlenen', wordt het meest gebruikt. Er wordt gewenst dat alle leerboeken gebruikt worden. Leerboeken die ook worden gebruikt, en genoemd zijn door de hogescholen, zijn:

- Bolt, L.L.E. – Ethiek in praktijk (2003)
- Cusveller, B. – Volwaardige verpleging (1999)
- Dartel, H. van – In gesprek over goede zorg (2004)
- Dupuis, H.M. – Over Moraal (1998)
- Hawley, G. – Ethiek in de klinische praktijk (2009)
- Heijst, A. van – Iemand zien staan: Zorgethiek over erkenning (2008)
- Heijst, A. van – Menslievende zorg: Een ethische kijk op professionaliteit (2006)
- Heijst, A. van – Minder hard - meer hart: Zorgethiek en management: een werkzame combinatie (2006)
- Hunink, G. – Verpleegkundige als beroepsbeoefenaar (2000)
- Koetsenruijter, M.C. – Reflecteren: Handvatten voor verpleegkundigen (2008)
- Leijen, A.J. – Profielen van ethiek (1998)
- Royakkers, M.M. – Ethiek en techniek (2006)
- Losse artikelen of zelf ontwikkeld materiaal

Op dit moment worden er te weinig, van de in het onderzoek van A. Fazal beschreven veel gebruikte, leerboeken gebruikt. Een aantal hogescholen gaf aan de genoemde leerboeken niet te kennen. Er zijn tal van leerboeken opgegeven door de hogescholen die tevens gebruikt worden. Hieruit is te concluderen dat iedere docent andere leerboeken gebruikt om het ethiekonderwijs te doceren.

### Vraag 9 en 21:

Wat is de toetsingvorm van de te behalen competenties met betrekking tot het ethiekonderwijs? En wat vindt u de meest wenselijke toetsingsvorm van de te behalen competenties met betrekking tot het ethiekonderwijs?



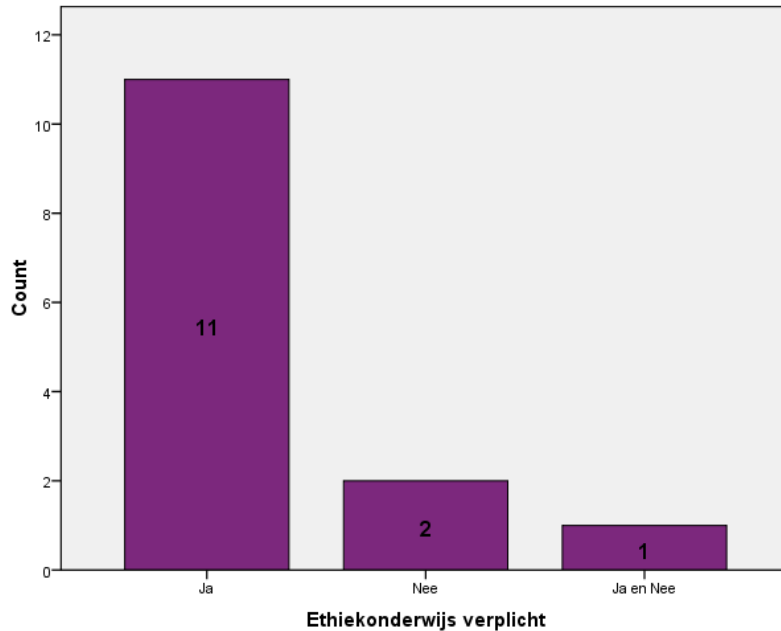
Tabel 8: Toetsingsvormen van het ethiekonderwijs.

Op dit moment wordt door middel van reflectieverslagen de te behalen competenties met betrekking tot het ethiekonderwijs het meeste getoetst. Het gewenste komt hier ook redelijk mee overeen. Het schrijven van een essay komt nu op vijf van de hogescholen voor en gewenst wordt dit op een zeven aantal hogescholen. Er worden nu op negen van de hogescholen een werkstuk gemaakt voor toetsing en gewenst is dit op zes hogescholen. Door middel van een voortgangstoets wordt op vier hogescholen getoetst en gewenst is dit op geen van de hogescholen. Een kennis toets komt voor op acht van de hogescholen en gewenst is dit op vijf van de hogescholen. Het geven van een presentatie als toetsingvorm blijft gelijk op het aantal van drie.

Hieruit is te concluderen dat de meeste hogescholen toetsten door middel van reflectieverslagen, werkstukken en kennistoetsen. Het meest gewenste zijn reflectieverslagen, essays, werkstukken en kennistoetsen. Wat nog meer opmerkelijk is dat in vier van de hogescholen getoetst wordt door middel van een voortgangstoets, terwijl dit voor geen van de hogescholen gewenst is. Er zou dus, gekeken naar het gewenste, meer getoetst moeten worden door middel van essays, vaardigheidstoetsen en presentaties.

**Vraag 10 en 22:**

*Is het ethiekonderwijs op uw hogeschool verplicht voor de studenten om te volgen? En vindt u dat het ethiekonderwijs voor de verpleegkundestudenten op uw hogeschool verplicht moet zijn om te volgen?*



*Tabel 9: Is het ethiekonderwijs verplicht?*

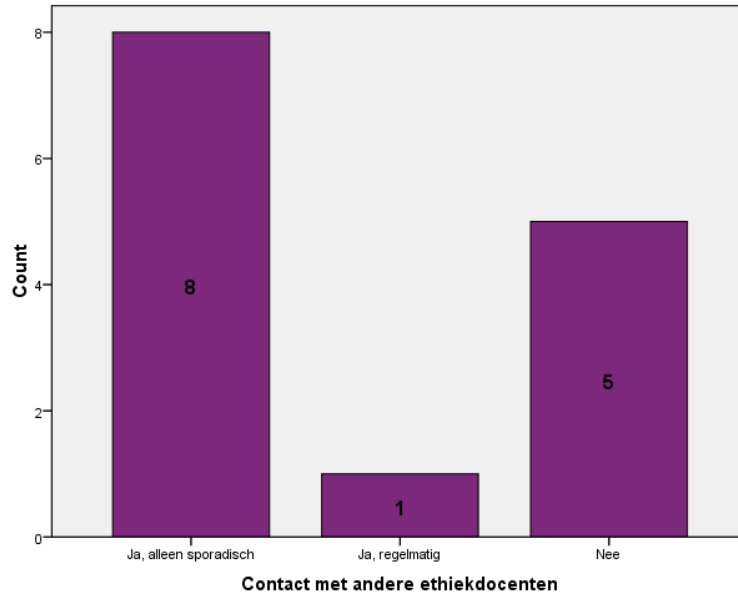
In tabel 9 is te zien dat voor studenten op elf van de hogescholen ethiekonderwijs een verplichting is.

Alle hogescholen vinden dat het ethiekonderwijs voor de studenten verplicht moet zijn om te volgen. Hier zijn verschillende redenen voor genoemd, onder andere 'omdat de huidige gezondheidszorgpraktijk steeds vaker geconfronteerd wordt met vragen van nu in deze situatie het "goede" is om te doen. Grenzen verschuiven en veranderen. Dit herkennen en stilstaan hierbij wordt steeds belangrijker'. Maar ook 'omdat de morele competenties beheerst dienen te worden' en 'omdat het deel uitmaakt van de verpleegkundige praktijk'.

Uit deze resultaten is te concluderen dat het wenselijk is dat het ethiekonderwijs verplicht wordt gesteld voor de studenten, dit is op de meeste hogescholen op dit moment ook al zo. Twee van de hogescholen geeft, in tegenstelling tot het wenselijke, aan het ethiekonderwijs niet verplicht te stellen op de hogeschool.

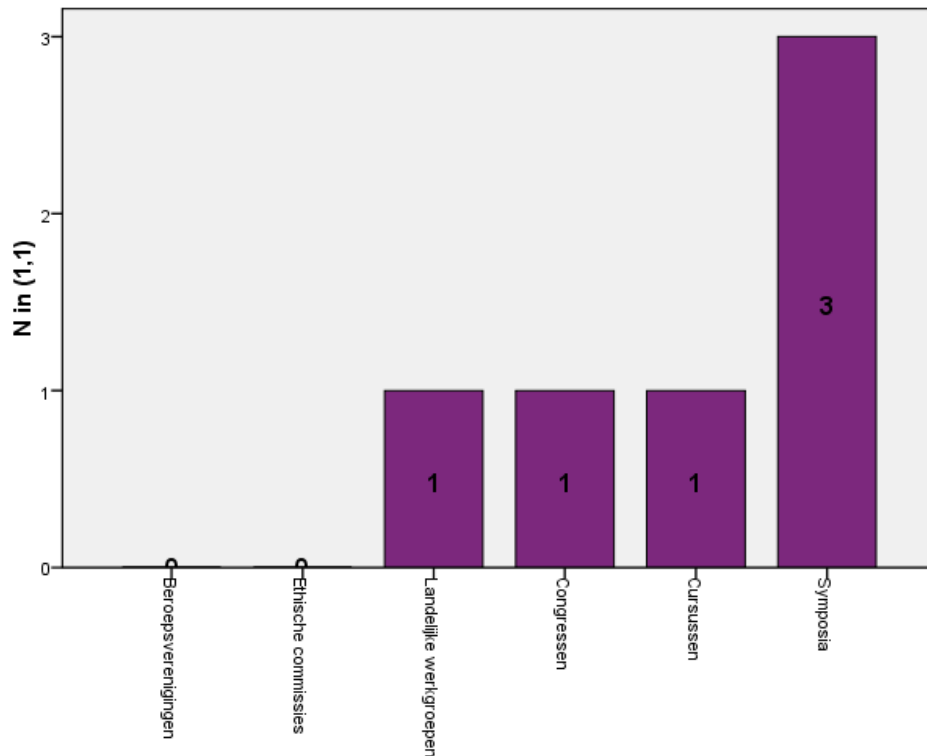
**Vraag 11, 12 en 23:**

*Heeft u wel eens contact gehad met ethiekdocenten van andere HBO-opleidingen tot verpleegkundige in Nederland over het ethiekonderwijs? Zo ja, waar vond dit contact plaats? En vindt u dat het onderlinge contact tussen ethiekdocenten van de HBO-opleiding tot verpleegkundige in Nederland bevorderd moet worden?*



*Tabel 10: Vind er contact plaats tussen ethiekdocenten?*

In tabel 10 is te zien dat acht van de hogescholen sporadisch contact heeft met ethiekdocenten van andere hogescholen. Een van de hogescholen heeft regelmatig contact en vijf hogescholen heeft helemaal geen contact met ethiekdocenten van andere hogescholen.



Tabel 11: Waar vond het contact plaats?

In tabel 11 is te zien dat dit contact in vier van de gevallen plaats heeft gevonden op symposia. Daarnaast heeft dit contact plaatsgevonden op cursussen, congressen en landelijke werkgroepen. Verder werd aangegeven dat er contact heeft plaats gevonden door middel van telefonisch contact, in de wandelgangen, op school en door middel van persoonlijk contact.

Alle hogescholen hebben ingevuld dat het onderlinge contact tussen ethiekdocenten van de HBO-opleiding tot verpleegkundige in Nederland bevorderd moet worden. Dit om verschillende redenen, namelijk 'omdat de beroepsgroep gediend is bij een sterkere vorming van ethische beroepscompetenties' of 'omdat hierdoor een ideeënstroom opgang komt die wederzijds tot een verdieping van het vakgebied kan leiden' en 'omdat uitwisseling veelal tot verbetering leidt'.

Eén hogeschool had beide antwoorden ingevuld met als reden dat de situatie zeer verschillend is op de verschillende hogescholen, hoe bijvoorbeeld het onderwijs georganiseerd is. Met andere woorden; uitwisseling is erg nuttig maar kan alleen beperkt zijn.

Er kan geconcludeerd worden dat er, net zoals M. Munk in 2005 heeft concludeert, weinig onderling contact is tussen ethiekdocenten van de HBO-opleiding tot verpleegkundige in Nederland. Acht van de veertien ethiekdocenten geven aan slechts sporadisch contact te hebben met andere ethiekdocenten. Wanneer er wel contact is tussen ethiekdocenten is dit voornamelijk tijdens symposia. Opvallend is dat alle docenten positief reageren op de vraag of er meer onderling contact moet komen tussen de ethiekdocenten van de HBO-opleiding in Nederland. Op dit moment is er dus niet of nauwelijks onderling contact, maar er is wel de behoefte aan dit contact.

**Vraag 24:**

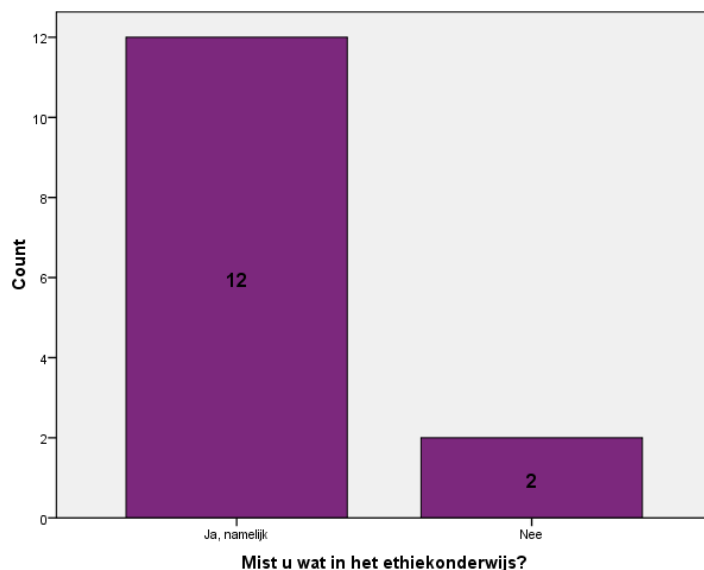
*Vindt u een gedeelde visie op verpleegkundige beroepsethiek, onder alle ethiekdocenten van de HBO-opleidingen tot verpleegkundige in Nederland, wenselijk?*

Acht van de hogescholen hebben ingevuld dat een gedeelde visie wenselijk zou zijn. De redenen hiervoor waren onder andere 'dat een gedeelde visie bijdraagt aan een meer eenduidig beroepsprofiel, al dient er altijd voldoende ruimte voor eigen kleuring in te zitten' of 'omdat ethiek vanuit de kerncompetenties wordt beschreven als onderdeel van het verpleegkundige beroep. Enige overeenstemming over wat dat dan precies is, draagt bij aan de kwaliteit van de opleiding'. Zeven van de hogescholen hebben ingevuld dat een gedeelde visie niet wenselijk zou zijn. De redenen hiervoor waren onder andere 'dat ethiek gaat over verschillende visies op ethiek. Communicatie over de verschillende visies op ethiek zijn belangrijker dan streven naar conformiteit' en 'omdat iedere hogeschool vanuit een bepaalde visie werkt die van invloed is op het ethiekonderwijs. Studenten kunnen zo ook kiezen voor een hogeschool die past bij hun overtuiging of visie'.

Acht van de hogescholen zijn voor een gedeelde visie op verpleegkundige beroepsethiek, onder alle ethiekdocenten van de HBO-opleidingen tot verpleegkundige in Nederland. De reden hiervan is vooral omdat iedereen hetzelfde beroep heeft en daarvoor moet een eenduidige lijn zijn. De reden voor het niet delen van een visie, is dat een hogeschool zelf een visie kan gebruiken en dat de student daarvoor dan kan kiezen.

**Vraag 25:**

*Mist u wat in het ethiekonderwijs, zoals het op dit moment bij u op school gegeven wordt?*



*Tabel 12: Mist u wat in het ethiekonderwijs?*

Twaalf van de hogescholen mist wat in het ethiekonderwijs op de HBO-opleidingen tot verpleegkundige. De dingen die zij misten zijn onder andere 'de begeleiding bij de opdrachten in het derde en vierde jaar' en 'de stimulans tot zelfontdekking van de student'. Verder wordt er aangegeven dat 'er te weinig tijd en uren beschikbaar zijn voor een gedegen ethiekonderwijs'.

Hieruit is te concluderen dat er door bijna elke docent van de hogeschool wat gemist wordt in het ethiekonderwijs. De punten die verbeterd kunnen worden zijn op het gebied van begeleiding, verdieping in de stof, integratie met andere opleidingen, stimulans tot zelfontdekking, meer geïntegreerd, heldere opzet en draagvlak, grondiger, meer uren beschikbaar, logica, meer aandacht voor het analyseren van een moreel betoog en het voeren van een morele discussie, meer aandacht voor belangrijke medische kwesties.